

gyar pszichológia varázslatos figurájának, Mérei Ferencnek és feleségének háborús éveivel foglalkozó tanulmány sem (K. Horváth Zsolt), vagy Szűcs Teri remek zárófejezete Kószeg Ferenc emlékeiről és emlékezetének működéséről. Ez azzal is összefügghet, hogy a tárgy maga izgalmas és élvezetes; a szerzők többsége mindazonáltal egyébként is arra törekedett, hogy olvasmányossá formálja írását. A széles olvasóközönségnek a könyv egészét azért nem merem ajánlani – de valamennyi szövegbe érdemes legalább beleolvasnia, és sokuk úgy is örömet szerez, ha az okfejtések minden részletét nem értjük is.

Az efféle kötetek nem azzal az ambícióval készülnek, hogy egyszer s mindenkorra megoldjanak egy problémát; éppen ellenkezőleg. Szétszórva – cikkekben, sőt monográfiákban is – bőven szó esett már arról, hogy hogyan ábrázolják a „zsidó” alakját a huszadik századi magyar irodalomban, miféle tulajdonságokat, cselekvéseket, helyszíneket tartanak jellegzetesnek azok, akik felépítik, megkonstruálják a zsidó figurákat. Ebben a kötetben ráadásul alkalom nyílt arra, hogy új megközelítések is fontos részeivé válhassanak az egésznek. Ugyan hol és mikor kerülhet egymás mellé ennyi írás elfelejtett, elhanyagolt, alig ismert művekről? Ki és miért áll neki egy-egy nem élvonalbeli művet értelmezni? Mindaz a teljesítmény tehát, amelyet a kötet felmutat, igencsak figyelemre méltó – de nem befejezése, lezárása, megoldása semminek. Sőt azt sem állíthatnánk, hogy most végre lett térképezve mindaz, amire majd egy következő kötetnek összpontosítania kell. Egy következő nekirugaszkodásnak – bizonyos értelemben – mindent újra kell kezdenie, és ez így van rendjén; nemcsak az irodalmi szövegek szerzői konstruálják meg az elbeszélő hang, a biografikus szerző vagy az ábrázolt szereplő zsidó (vagy „zsidó”) identitását, hanem az értelmezőre is konstrukciós munka hárul: meg kell találnia az építkezés módjait, hatókörét és történelmi helyét. Márpedig ez befejezhetetlen.

(ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013. 286 oldal, ár nélkül.)

Lengyel Imre Zsolt

EGYSZEMÉLYES KISEBBSÉG

– Szántó T. Gábor *Kafka macskái* című regényéről

„Mialatt meséltem, rádöbbsentem: már egy éve nyomozok.” – jegyzi meg a *Kafka macskái* 253. oldalán a regény névtelen elbeszélője; az olvasó pedig alighanem elcsodálkozik, hiszen bár valóban eltelt egy év a regény cselekményében, olyasmit, amit valóban nyomozásnak lehetne nevezni, nemigen lehetett felfedezni a megelőző lapokon. Bár főhősünk, miután az első fejezetben egy idős haszid elmeséli neki, hogy szerinte Franz Kafka még 1944-ben is élt, valóban lázas utazgatásba kezd, minek során eljut Auschwitzba, Prágába, Bécsbe, Berlinbe, Oxfordba és Tel-Avivba is, nyomokra nem lel végül, sőt igazából nem is nagyon keresi őket. Eltölt pár másodpercet *A kastély* kézírata közelében, elmegy két múzeumba, végighallgatja egy Kafka-kutató kiselőadását a hipertextuális kritikáról, és elolvas néhány monográfiát – de e kutatások során kizárólag rejtélymentes, már eddig is rendelkezésre álló tudást sajátít el. A szövegben, akár hogyan figyelünk is, egyetlen morzsányi olyan adatot sem találni, amely újonnan jutna napvilágra, vagy legalább újszerű megvilágításba kerülne, olyat pedig végképp

nem, amely az állítólagos szemtanú beszámolójára alapított hipotézist alátámasztaná. Afféle betételbeszélés-ként mégis elolvashatjuk Kafka titkos évtizedeinek történetét – az azonban, hogy miféle valóságértéket tulajdonít voltaképpen a regény ezeknek a részeknek, megválaszolhatatlan kérdés marad. „Te is azt hiszed, hogy csak kitaláltam az egészet?” – méltatlankodik például az elbeszélő néhány oldallal imént idézett mondatát követően, miközben pontosan tudhatjuk, hogy igen, az 1924 és '44 közötti időszak minden elmesélt momentuma kizárólag az ő fantáziájának terméke. Hasonlóképpen – és részben ebből adódóan – marad eldönthetetlen az is, olvasóként hogyan is kellene ehhez az elbeszélőhöz viszonyulni, és mindahhoz, amit megtudhatunk tőle. Ha azokra a jelekre figyelünk, amelyek rögeszmességét és ebből adódó megbízhatatlanságát sugallják, akkor a *Kafka macskái* szatírjára kezd el hasonlítani; amúgy viszont afféle tanregénynek mutatkozik inkább, amelyben legtöbbször csak annyi a jelenetek célja, hogy világosan szemléltessék szerzőjük elképzeléseit, vagy pedig alkalmat biztosítsanak azok esszéisztikus kifejtésére, párbeszédnek álcázva – időnként, például mikor egy-egy téma felkészült ismerői laikusoknak szóló ismeretterjesztő előadások tónusában beszélgetnek, csekély elhithető erővel.

A Kafka-történet ettől a perspektívaválasztástól függően látszhat tünetnek vagy illusztrációnak – ám az egészen biztos, hogy nem lesz belőle „a nagy európai zsidó regény”, amelynek lehetőségét a szöveg végén egy szereplő (talán ironikusan, talán nem) megpillantani véli benne; ezek a részek, melyek elvileg a regény létokát jelentenék, meglepően súlytalanok és elmosódtak. Elbeszélőnk koncepciójának lényege, hogy Kafka azért maradhatott mégiscsak életben, mert írás és szorongás helyett inkább szorgalmas munkával töltötte ki napjait, vagyis addigi életének és személyiségének radikálisan hátat fordítva tulajdonképpen megszűnt Kafkának lenni, és inkognitóban a sorból ki nem rívó polgárrá változott. Az tehát, hogy ez a figura hasonlít-e a rekonstruálható, valós Kafkára,

tökéletesen irreleváns kérdés; az azonban már korántsem mellékes probléma, hogy ennek az új alaknak az élete, ennek az életnek a mindennapjai nem különösebben látszanak érdekelni a mese kiötlőjét. Nem születik a weimari, majd hitleri Berlinben élő kisember mindennapjait elképzelhetővé-átélhetővé tévő történet: a kapcsolatok, attitűdök, hangulatok mikrodinamikája alig kidolgozott, az évek jobbra általánosságokba burkolva száguldanak el szemünk előtt, a ködből pedig csak néhány fordulópontra emelkedik ki; a főhőst leginkább negativitásban igyekszik megragadni a szöveg, a pusztá addikcióként ábrázolt írásról való lemondás adja jellemzésének jókora részét – így az összességében megmarad kontúrtales nem-Kafkának. Az elbeszélő számára, úgy tűnik, két momentum válik csak igazán fontossá: a csodálatos megmenekülés pszichoszomatikus mechanizmusa egyfelől, (ex-)Kafka cionizmushoz való viszonya és alijára vonatkozó tervei másfelől – ezek pedig, kevésbé meglepő módon, a kerettörténet központi témáinak és az elbeszélőt leginkább foglalkoztató dilemmák tükröképeképpen bizonyulnak.

Az előbbinek főként a szerelmi történetek lesznek a hordozói; az elbeszélő-főhős ugyanis nem csupán intellektuális kalandokba bonyolódik a meglátogatott városokban. A regényben a nők és a szex elválaszthatatlan párban járnak: amelyikük néhány sornál többet szerepel, az mind az ágyban köt ki, vagy legalábbis vágy támad erre az elbeszélő részéről, akinek a nőekkel való mindössze embertársi kapcsolat szemmel láthatóan kívül esik a horizontján – így pedig a regényén is. Ezek az afférok azonban távolról sem a komoly témát fellazító ornamensek csupán, úgy tűnik inkább, hogy egy szemléltető tablót szeretne a szöveg megalkotni a segítségükkel: rendre valami zavar támad ugyanis, ezeken keresztül pedig rendre föl is tárul valamilyen múltbéli esemény, válás vagy örökbefogadás vagy öngyilkosság. A kevés vonallal, célratörően felvázolt történetek azonban szintén nemigen engednek teret a lélektani aprómunkának, sőt sokszor a viszonyok és konfliktusok elhithető kibon-

takozásához sem mutatkozik türelem – ám ha fikcióként kevéssé magukkal ragadóak is e jelenetek, és ha kissé gépiesen ismételtetik is ugyanazt a sémát, a mindig megérkező analízis mindenesetre nem sok félreértésnek enged teret a közvetíteni kívánt üzenet felől: hogy a családi traumák beépülnek testünkbe és formálják életünk legitimebb szféráit is. Fontos tétel ez, bár aligha ez a szöveg nyújtja legcizelláltabb kidolgozását a magyar irodalomban sem – inkább baltával kifaragott oktételezéseire ellenére, mint azoktól meggyőzve fogadhatjuk el igazságát. És persze az olyan különös ötletek sem segítenek, mint hogy a legnagyobb súlyúnak szánt epizódban például a pusztán vaginális orgazmusra való képtelenség hívatott megjeleníteni a túlélő szülővel való problematikus kapcsolat következményét, melyről az elbeszélő azt veszi fejébe, hogy pornóval fogja meggyógyítani – a szöveg hosszan pertraktálja az ide vezető lelki folyamatokat, miközben az a ma már konszenzuálisnak számító belátás, hogy ez a nők többségére jellemző, vagyis „problémának” vagy „betegségnek” igen kevés joggal nevezhető, egyáltalán meg sem jelenik a regény látóterében.

De ehhez sokban hasonló érzés támadhat bennünk olyan helyeken is, ahol az elbeszélő mesél saját helyzetéről: arról például, hogy szülei „nem beszéltek az érzéseikről. Hogy milyen volt apa nélkül. Nem beszéltek semmiről, csak tanulásról, munkáról, kötelességekről. Mindig csak a jövőben várható megpróbáltatásokra igyekeztek felkészíteni. Az élet mint öröm, mint kaland... az élet mint élet szóba se került. Alig emlékszem valamire. Csak a kötelességekre és a büntetésekre. Meg az ürességre.” Majd ennek nyomán egy másik szereplő megállapítja: „Nem tudták elmondani, milyen érzés a hiány, ezért eljátszották az életedben. Így nehéz egy gyereknek otthon lenni. Az idegenséged, meg amit a nyelvről mondtál, innen is eredhet. (...) A te anyanyelved az idegenség nyelve.” Utóbbi megjegyzések elsősorban azokra a dilemmákra utalnak vissza, amelyek az elbeszélőt az egész könyvön keresztül elkísérik, a kíséreltetre, hogy értelmezze helyzetét mint

Magyarországon élő zsidó és főleg mint magyar nyelven alkotó zsidó író; előbbieket pedig holokauszt-túlélő családja diszpozícióit tárják föl. Az idézett mondatok azonban voltaképpen jóval általánosabb helyzetet írnak le, olyat, amelyben az elbeszélő igen sokakkal osztozik, és amely számos más körülmény nyomán is kialakulhatott: ez a kötelességekre igen, örömökre nem fogékony modell uralta, juthat eszünkbe, például a paraszti családok egy jelentős részét is – a megfogalmazásnak ezen az általánossági szintjén legalábbis nem képesek elválni egymástól az egészen eltérő tapasztalatok által kondicionált csoportok attitűdjei. A máshonnan származó tapasztalatok számba vétele, és a képlet finomítása az ebből lehetségesen adódó tanulságokkal: ennek az értelmezői lépésnek visszatérően a kissé kényelmetlen hiányával találkozhatunk csak a szövegben, amitől egyvágányú magyarázatkísérletei sokszor látszanak önkényesebbnek a kelleténél. „Ha nincsenek zsidók körülöttem, hiányozni kezdenek, ha köztük vagyok, néha elfog a légszomj, és magányra vágyom. Más is így van a sajátjaival?” – kérdezi egy helyen egészen meghökkentő naivitással az elvileg irodalomtörténész elbeszélő, akit viszont mintha üvegbuborék választana el mindattól, amit az elolvasott könyvekből az emberekről megtudhatott volna.

Ezen az ingatag terepen azonban a regény talán legfontosabb elméleti kérdéséhez juthatunk el: hiszen az egyik leggyakrabban visszatérő szöveget jelenti annak konstatálása, hogy a Kafka-recepciónak az „egzisztencialista” értelmezések jelentik a legerősebb áramlatát, azok tehát, amelyek valamiféle általános emberi állapot ábrázolásaként kívánják olvasni az életművet, és ennek érdekében leradírozzák a képről annak partikulárisabb meghatározottságait, aminek legjelentősebb áldozata Kafkának a zsidósághoz fűződő viszonya. Az elbeszélő pedig többször nyilvánvalóvá teszi erőteljes rosszállását az univerzalizáló megközelítések iránt, sőt a regény során az látszik kiderülni, hogy ez az elutasítás világlátása legfontosabb szervezőelve: ez táplálja például ragaszkodását a „zsidó író” szerepéhez, amelynek első és talán utolsó va-

lódi képviselőjének tekinti magát Magyarországon, és amelynek lépten-nyomon kétségbevonását, el nem ismerését, más kategóriák általi elnyeletését regisztrálja – világos jele mindennek az a deprimáló élményként leírt felfedezés, hogy az izraeli Nemzeti Könyvtárban is nyelvenként szortírozva találhatóak meg a szerzők, az európai zsidó irodalomnak nincsen külön polca. Úgy tűnik, a *Kafka macskáit* leginkább ez tartja össze: az identitásnak az egyetemességben való kilúgozódásától való félelem, és az ennek megakadályozására-visszafordítására irányuló kísérlet – ennek eszköze Kafka zsidó kötődéseinek vastag vonalakkal való megerősítése; de mintha a törekvésből, hogy minél nagyobb ívben kerülje ki az univerzalizálás csapdáit, és a rivális kategóriák iránti gyanakvásból fakadnának a regény helyenkénti meglepő látótér-szűkülései is. Jellemző, hogy a regény végső nagy jelképül a Kafka-hagyaték tulajdonjogáról és elhelyezéséről folytatott pert választja, amelyet a zsidó Kafka és az absztrahált Kafka közötti küzdelem csatateréként értelmez – az eredeti kéziratok fizikai formájukban természetesen csak egyetlen helyen lehetnek, az allegorizáló lendületben azonban egészen elsikkad a tény, hogy egy életmű mint szellemi tény értelmezésében jóval kevésbé kizárólagosak a választások; hogy az „egzisztencialista”, „zsidó” és a partikularitás egyéb fokain álló olvasatok is, ha azokban megfelelő nyitottság van más megközelítések iránt, éppen nem érvénytelenítik egymást, hanem együtt segíthetik egy szöveg és egyáltalán a különböző léptékű erők által formált emberi személyiség jobb megértését.

A szintek különválasztásának lehetetlenségét pedig a regény is világosan illusztrálja – zavarba ejtő módon azonban olyan helyeken is ezt teszi, ahol elvileg éppen az ellenkezője mellett érvel. Az egzisztencializmust elítélő elbeszélő, amikor megkérlik, hogy definiálja a zsidó irodalom mibenlétét, egy bevallása szerint Deleuze és Guattari által inspirált elméletet ad elő: „A zsidó irodalom kettős kisebbségi helyzetet jelent – mondtam lassan, tűnődve. – Etnokulturális értelemben egy töredező hagyomány a többséggel szemben.

Lélektanilag állandó kiszolgáltatottság, megfigyeltség. Mindig résen kell lenni. Figyelni mindenkit, aki figyel. Másrészt az egyes ember alávetettségét az apával, Istennel, vagy ha nincs hite, a »nagy apával«: az egész civilizációval szemben. Szüntelenül figyelni kell önmagadat is. Hogy soha ne hibázz. (...) Mert minden egyes ember egyszemélyes kisebbség. Ami felszabadítja az állati létből és civilizálttá teszi, egyben el is nyomja. Aki mindezek tudatában alkot, azt nevezném zsidó írónak. / – Bravó, barátom! – kiáltott fel Krank.” Egy álomjelenetben pedig így írja körül a zsidó írók pozícióját: „Az írás szerepe hasonlít. Nélkülözhetetlen számukra, mert hontalannak érzik magukat a társadalomban, a nyelvben, és ki akarnak törni ebből az elszigeteltségből. Ezért mondja Cvetajeva, hogy minden költő zsidó. Bizonyos értelemben a nyelv száműzöttje és hontalanja. – Elismerően néztek, de úgy tűnt, mintha a nevét se hallották volna. – És ahogy egy amerikai zsidó költő, bizonyos John Holländer írta, a diaszpórában élő zsidó író, aki saját kultúrájától is elidegenedett, mert a nyelvét nem beszéli, a hagyományait töredékesen gyakorolja, mert nem is hagyták rá, inkább maga kaparta össze, hontalanságában kétszeresen is zsidó, ezért kétszerte inkább rászorul, hogy írjon, mintha saját hajánál, vagy inkább saját szavainál fogva akarná kihúzni magát a csapdából.” – Miközben tehát alaptörekvése szerint egy helyzet minél specifikusabb rögzítésére törekszik, nem tud ellenállni a metaforizáció kísértésének, ami minduntalan kiragadja az „etnokulturális” meghatározottság szférájából, és meg sem áll vele a legelvontabb-legáltalánosabb emberi tapasztalatok szintjéig. A „zsidó író” szintagmája ezekben a leírásokban tehát Möbius-szalagszerűen összeforrasztja a szembenállóként tételezett pólusokat – ám a regény olvasójának nehéz eldöntenie, hogy a megkülönböztetés végső lehetetlenségét leleményesen ábrázoló fogásról, vagy a szerzői figyelem fókuszátlanságáról van inkább szó; ez a dilemma pedig a *Kafka macskáit* egészén elkísér.

(Noran Libro, 2014. 376 oldal, 3490,- Ft)